

O vlogi strokovnega osebja v kaznovalnih ustanovah*

Katja Vodopivec**

Prvi del članka govori o idejah, ki so se oblikovale v zapadnih demokracijah o obravnavanju zapornikov od druge svetovne vojne doslej.

Drugi del obravnava razvoj teorije in prakse v istem času v Sloveniji. Kriminologija se je kot posebna veda ustalila v Sloveniji v 50. in 60. letih. Tedaj je sprejela ideje gibanja *defence sociale* skupaj z zupanjem v terapevtske možnosti strokovnjakov. Kot resne je sprejela nato tudi kritike totalnih ustanov iz 60. let. Ta miselnost je vplivala na poučevanje kazenskopравnih predmetov na pravni fakulteti, zaradi česar so se verjetno pravniki v praksi vedno bolj izogibali zapornim kaznim. Število zapornih kazni v Sloveniji, kljub naraščanju kriminalitete, stalno pada. Zasedenost zavodov je l. 1991 manj kot polovična v primerjavi z zasedenostjo pred dvajsetimi leti, od druge polovice 70. let pa stalno pada tudi število političnih zapornikov. Sedaj takih zapornikov ni.

Od 70. let dalje so se teoretiki, strokovnjaki in praktiki zavzemali zlasti za spreminjanje zavodske klime s skupinskim delom. Tudi v Sloveniji je prišlo do razhajanj med psihologi in pravniki v zvezi s tretmansko ideologijo. Menimo, da zato, ker doslej tretmanska ideologija ni bila nikoli točno opredeljena. Individualno in skupinsko svetovanje ne ogroža integritete zapornikov dokler ni psihoanalitično. V Sloveniji pa takih strokovnjakov v kaznovalnih institucijah ni.

Skupinsko svetovanje razkraja hierarhijo zaporniške subkulture in ustvarja v institucijah bolj človeško atmosfero. Avtorica odločno odklanja metode militarističnega urjenja v *boot camps* ali kjerkoli drugje, ker ne koristijo nikomur, ne zapornikom, ne osebju, ne razvoju nacionalne kulture.

Ključne besede: kazenski zavodi, obsojenci, tretman, tretmanska ideologija, kaznovanje, izvrševanje kazenskih sankcij, Slovenija, zavodsko vzdušje, strokovni delavci.

UDK 343.8/811+343.825+343.83

Ideje o možni rehabilitaciji zapornikov

Ideja o humanem, individualnem obravnavanju (tretmanu) zapornikov se je rodila in razvijala vzporedno z razvojem strok, ki so se ukvarjale z mentalnohigienskim obravnavanjem človeka (zlasti psihiatrije, psihologije in individualnega socialnega dela), t. j. v prvi polovici 20. stoletja. Posebej pa se je utrdila in razširila po drugi svetovni vojni, potem ko so ljudje doumeli vse strahote totalitarnih nasilij avtoritarnih in agresivnih sistemov v fašizmih in stalinizmu. Tedaj so se zavedli, da medsebojno uničevanje ne vodi nikamor, nasprotno, nasilje je enako nevarno za tistega, ki ga uporablja. K popularizaciji ideje o humanem, vendar načrtnem, individualnem obravnavanju delinkventov so prispevali Američani (zlasti zakonca Glueck), v Evropi Italijani, po drugi svetovni vojni pa predvsem francosko (in pozneje mednarodno sprejeto) gibanje za družbeno obrambo (*defence sociale*). To gibanje je poskušalo vplivati na družbeno odklonjene in stigmatizirane zapornike, da bi se rehabilitirali in dejavno vključili v družbeno skupnost. Vendar se nobena ideja ne uresničuje tako kot je bila zamišljena. Zapori so bili dosti peveč rigidno in vojaško hierarhično vodeni, da bi bilo mogoče vanje vključevati tudi sproščujoče mentalnohigiensko svetovanje.

* Pod ta pojem uvrščam: zapore, kazenske popljševalne domove, prevzgojni dom in vzgojne zavode.

** Katja Vodopivec, doktorica pravnih znanosti, zaslužna profesorica PF v Ljubljani.

vanje. Zaporniki so se takega pristopa bali kot manipulacije na strani zavodske uprave in so ga sprejemali le zelo previdno. Vedeli so, da jim »uspešen tretman« omogoča prejšnji odpust iz zavoda.

Ideje o odpravi zaporov

Interniranci, ki so se po vojni vrnili iz koncentracijskih taborišč, so v petdesetih in šestdesetih letih prepričljivo pripovedovali, kako so jih v taboriščih mučili ne samo pazniki, temveč tudi delinkventni zaporniki, ki so sestavljali v taboriščih posebno zaporniško hierarhijo. Ta je bila hujša, bolj brutalna in bolj ponižujoča kot neposredno nasilje pazniškega osebja. Po vojni se je pri nas to ponovilo v taboriščih za komuniste po Informbiroju, s to razliko, da so izvajali nasilje nad taboriščniki tudi sami politični zaporniki. O tem so končno govorile avtobiografije jetnikov, zlasti političnih, kot npr. Alexandra Solženicina, Jevgenije Ginzburgove, zaprtih v Sovjetski zvezi, ki so objavljali svoja dela v tujini konec šestdesetih ter v začetku sedemdesetih let, ali npr. avtobiografije delinkventnih zapornikov, kot npr. B. Driesta v zahodni Nemčiji v sedemdesetih letih. Nasilje zaporniške subkulture nad zaporniki so nato preučevali tudi klinični delavci in drugi raziskovalci. Raziskovali pa so tudi psihično in fizično deterioracijo tistih zapornikov, ki so se v enolično zaporniško okolje večkrat vračali, ali pa so prestali dolge zaporne kazni (pri nas npr.

Kobal že l. 1964, v ZDA in Italiji pa Ferracuti, Piperno, Dinitz l. 1976).

Tako so že v začetku šestdesetih let nekateri strokovnjaki svarili pred nameščanjem ljudi v kazamate, rodili so se predlogi za majhne zavode (z 12 do 20 zaporniki), predvsem pa za obravnavanje vsaj nekaterih skupin delinkventov v lokalnih skupnostih. Tako priporočilo je dala tudi posebna komisija za utrjevanje zakonitosti predsedniku Lindonu Johnsonu v ZDA l. 1967.

Ugovori proti tretmanskemu modelu

Ugovore proti t. i. tretmanskemu modelu po-
gojujejo družbena dogajanja konec šestdesetih
let in jim shematično lahko sledimo v dveh
smereh.

Najprej so tu dogajanja v ZDA. Konec šest-
desetih let je propadla težnja po podreditvi Viet-
nama. Vietnamski veterani so se vračali do-
mov, bili so brez zaposlitve, nekateri močno
osebno neuravnovešeni (agresivni in vdani uživa-
vanju drog). Uspešna so postala črna gibanja,
vse to so zaznavali študentje in so se upirali
družbenemu sistemu, ki je take razmere pogo-
jeval (študentski nemiri). Obenem se je začelo
širiti uživanje drog. Študente, preprodajalce in
uživalce drog je oblast zapirala. Vrstili so se
upori zapornikov. Oblast in ljudje so se poču-
tili ogrožene. Začeli so odklanjati humano od-
zivanje na agresivnost storilcev kaznivih dejanj.
Pojavila se je zahteva po pravnem varovanju
ljudi in reda (law and order).

V takih razmerah je padel na plodna tla Mar-
tinsonov članek z naslovom »Kaj učinkuje?
Vprašanja in odgovori o zaporniški reformi«, ki
ga je raziskovalec objavil l. 1974 v masovno
branem listu Public Interest. Odgovori pisca na
retorično postavljena vprašanja so bili kaj eno-
stavn: nič ne učinkuje (nothing works). Taki
odgovori so bili lahko sprejemljivi, zlasti za širše
množice ljudi. Bili so preveč enostavni glede na
gradivo, ki ga je upošteval Martinson, glede na
zamotanost problema in glede na vedenja stro-
kovnjakov, ki so se s temi problemi ukvarjali.¹
Toda vsi ugovori proti taki poenostavitvi so bili
v svojih utemeljitvah mnogo bolj zamotani in
zato za širšo javnost dosti težje sprejemljivi kot
poenostavljena Martinsonova formula. Ogrože-
nost oblasti in ljudi je povzročala maščevalnost,
odpor proti »preveč« humanemu postopanju z

ogrožujočimi »elementi«. V strokovni literaturi
in v časopisju so začeli objavljati članke proti
ukrepom na prostosti (probation in parole) in
pozivati k strožjemu kaznovanju. Nič ni po-
magalo dejstvo, da je sam Martinson po petih
letih svojo lastno »ugotovitev« preklical. Ljudje
so se preveč bali razmer, v katerih so živeli.
Reševati so jih skušali na enostaven način — s
prisilo (z represijo).² L. 1979 je namreč Mar-
tinson ugotovil, da so bile metode njegove prejšnje
raziskovalne skupine l. 1974 slabe, in da je po-
jem recidivizma preslabo opredeljen, da bi bil
lahko merilo za uspešnost ali neuspešnost tret-
mana. Sedaj je delil raziskave tretmanov v ti-
ste, ki: 1. znižujejo povratništvo, 2. nimajo po-
sebnega učinka in 3. v tiste, ki recidivizem
utrjujejo (krepijo negativno manipuliranje z
ljudmi). Ustrašil se je tudi negativnih posledic
svojega prvega sestavka, ki so vodile k predlo-
gom za ukinjanje preskusnih ukrepov na pro-
stosti (probation in parole). Pozival je k pre-
vidnosti v uvajanju reform in ugotavljal, da
zadnje reforme (na podlagi razmer v ZDA in
njegovih ugotovitev) zvišujejo povratništvo.³

Drugi izvor ugovorov proti tretmanskemu
modelu izhaja iz skandinavskih držav in levo
usmerjenih gibanj v ZDA in Angliji iz istega
časa. Tedaj je postalo jasno, da t. i. tretmanski
model podaljšuje odvzem prostosti obsojencem
ali v zavodskem okolju ali izven njega, preko
splošno uveljavljenih meril o »pravičnosti« v
kapitalističnih državah. V t. i. socialističnem
bloku pa omogoča nasilno zadrževanje političnih
upornikov zlasti v psihiatričnih zavodih. Vse to
se je dogajalo na hrbitih velikega števila ljudi
predvsem iz dveh plasti, tj. družbeno najnižje
stoječih (marginaliziranih) ljudi na eni strani in
na drugi strani družbeno osveščenih, napred-
nih ljudi.

Tretmanska ideologija se je seveda odrazila
tudi v kazenskem postopku. Načelo legalitete je
moralo popuščati načelu oportunitete, o tem pa,
kaj je oportuno, je odločala oblast.

Zaupanje v kaznovanje

Kakšne so bile posledice pozivov k strožjemu
kaznovanju, katerih so se oprijeli zlasti politični
dejavniki in upravni uslužbenci oblastvenih in-
stitucij, predvsem v časih konzervativnih obla-

² Povzeto po Mairu.

³ Žal pa je bil ta članek objavljen v manj po-
pularni, strokovni reviji (Hofstra Law Review).

¹ Zločin ni stvar, je lahko življenjski koncept
(Christie, 74).

sti? Na področju zakonodaje je treba odpraviti vse nedoločene kazni in postpenalne ukrepe ter izdelati tarifne pripomočke za odmero kazni pred sodišči, za podobno huda kazniva dejanja. Kazni za povratnike je treba poostriiti. To se je zgodilo v večini držav v ZDA in v skandinavskih državah.⁴

Kazenski zavodi so se napolnili. V ZDA je bilo npr. l. 1974 — 218 466 zapornikov, leta 1989 pa 673 565 zapornikov v kazenskih zavodih. V zaporih pa je bilo l. 1972 — 141 588, l. 1988 — 300 000 oseb (Greenberg). Na Nizozemskem se je število zapornikov v podobnih obdobjih podvojilo. V Angliji so danes zaporne ustanove tako prenapolnjene, da prestajajo nekateri obsojenci zaporne kazni v policijskih celicah. Za Brazilijo je bila že pred tem znana prenapolnjenost zaporov, l. 1986 pa je bila tako huda, da so zaporniki sami naredili seznam sojetnikov, ki jih bodo ubili zato, da bo za druge več prostora (Ten). Uslužbenec Nacionalnega pravosodnega instituta v ZDA, ekonomist Zedlewski, je l. 1985 objavil članek z naslovom »Kdaj smo dovolj kaznovali?« (v reviji za javno upravo). Menil je, da je treba zapreti večino storilcev kaznivih dejanj, kajti v času izvrševanja zapornih kazni storilci ne morejo delati novih kaznivih dejanj, take kazni pa odvrčajo tudi druge ljudi od kriminalitete. Zato se je l. 1987 zavzel za ekspanzionistični koncept izgradnje zapornih ustanov v ZDA (po Greenbergu).

Zaradi prenapolnjenosti zaporov so upravni organi v ZDA prišli ponovno na misel, da bi bilo treba organizirati zasebne zapore. Zasebno prestajanje zapornih kazni naj bi znižalo proračunske stroške in naj bi prineslo dobiček lastniku zavora. Take predloge so dali upravni organi kljub temu, da so bili podobni zapori že v 19. stol. ukinjeni zaradi hudega izkoriščanja zapornikov, zaradi več kot slabega prehranjevanja zapornikov in s tem v zvezi podkupovanja osebja ter drugih zapornikov. V takih zaporih je bilo še več medsebojnega nasilja kot v državnih (Vodopivec 1990).

Poudarjanje generalno preventivnih učinkov ustrahovanja je imelo za posledico tudi brezdušno urjenje zapornikov po vojaškem vzoru pripravljavanja rekrutov na vojno, ali v t. i. taboriških škornjev (boot camps) ali pa v posebnih zaporniških oddelkih. Nad zaporniki je osebje izvajalo hudo, tudi kruto disciplino, terjalo od njih včasih tudi čisto nesmiselno delo, za nedis-

ciplino pa so uporabljali drakonske kazni. Za tako »dresiranje« so ponekod uporabljali tudi okorele kaznjence.

Boot camps so bili namenjeni predvsem prvič obsojenim neagresivnim zapornikom kot t. i. šok terapija. Nekateri pisci so ugovarjali, da je treba premisliti, ali je te ljudi sploh treba zapirati in ali ni to le razširjanje mreže prisilnih sredstev (Mackenzie). Pisateljici Morash in Rucker pa menita, da je tak način dela z obsojenci priprava na agresijo, vojaško subkulturo in slepo podrejanje avtoriteti. Nefunkcionalni stres in negativni vzori vodenja prizadevajo tako obsojence, kot osebje.

Nadzorovanje na prostosti

Kot zaporom nadomestni ukrepi so se razvili še: intenzivno preskusno (probation) nadzorovanje (vključno z neprestanim testiranjem o ev. uživanju drog); elektronsko nadzorovani hišni zapor⁵ in nekateri drugi ukrepi. Intenzivno nadzorovanje pomeni znižanje števila oseb, ki jih obravnava probation officer na 6 do največ 10 in zviševanje števila stikov z obsojencem. Po poročilu Burtona in Buttsa takšno nadzorovanje ni manj učinkovito kot zaporna kazen, povzroča le eno tretjino stroškov v primerjavi z zaporno kaznijo, je primerno tudi za obravnavanje nekaterih povratnikov, ni pa uspešno za obravnavanje storilcev nasilnih kaznivih dejanj. V veljavi so ostali seveda še drugi ukrepi na prostosti, ki so bili znani od prej (pogojena obsodba, probation in parole, denarne kazni, delo za lokalno skupnost, povračilo škode, nenadzorovani hišni zapor).

Zato kritični kriminologi opozarjajo na nevarnosti neustavljivega širjenja mreže nadzorovanja, po napovedih Orwella, Burgessa in drugih (zlasti S. Cohen). Kakorkoli je to zelo kočljivo vprašanje, je vendarle treba vedeti tudi, namesto časa se ti orvelovski ukrepi uporabljajo. Če se uporabljajo namesto prestajanja zapornih kazni, potem najbrže ne pomenijo večjih posegov v človeka kot je odvzem prostosti in namestitvev zapornika v totalno ustanovo. Kajti taka ustanova, zlasti moderna, vse to že uporablja. Če pa so ti ukrepi le dodatek pogojni obsodbi ali ukrepu probation oz. parole, kar je običajno res, potem je to seveda nesprejem-

⁵ Mitsubishi Electric Sales je ponudil sistem, ki bi dovoljeval spremljanje obsojenca z videofonom na njegovem domu (Gibbons).

⁴ Več o tem glej Vodopivec 1977.

ljivo.⁶ Mc Mahon se zato upira prehitremu posploševanju in poziva raziskovalce k previdnemu razčlenjevanju celotne problematike. Že leta 1982 je tudi Christie zapisal, da enostavne, posplošene generalizacije ne zadoščajo več. Navsezadnje pa bo slej ko prej treba nadomestiti zaporne kazni tudi s čem drugim, manj ogrožujočim kot je neprestano trpanje zapornikov v utrdbe.

Menedžerska miselnost

Med tem ko se je vse to dogajalo v stvarnosti, tudi raziskovalci niso mirovali. James Wilson je npr. l. 1980 opozoril na to, da se že terapevtski eksperiment Cambridge Summerville, ki ga je začela l. 1939 Helen Witmar, ni posrečil. Na ta in druge poskuse, ki se niso uspešno končali, sta med drugim opozarjala tudi R. G. Hood l. 1967 in Walter C. Bailey l. 1973. Daniel Glaser pa je bil l. 1973 mnenja, da so mladi delinkventi različni: nekateri vodljivi sprejemajo tretman (boječi, nevrotični, s krivdnimi občutki, bolj inteligentni), drugi, nagnjeni k gospodovalnosti, pa ga izkoriščajo za lažje obvladovanje ljudi. Po mnenju Wilsona odpira taka ugotovitev vendarle vrsto etičnih vprašanj, kakor npr. ali naj sodišče različno obravnava vodljive in nevodljive mlade storilce kaznivih dejanj, čeprav so storili podobno huda kazniva dejanja?

Tudi povratništvo je kaj nejasno merilo za uspešnost ali neuspešnost tretmana. Najmanj, kar bi bilo treba upoštevati, je število povratkov na časovno enoto pred in po tretmanu. Vendar pa je, po mnenju Wilsona, mogoče pričakovati več uspeha od tretmana, če je storilec bolj nadzorovan. Razlikovanje med rehabilitacijskim tretmanom (kot prijaznim in dobrohotnim) in ustrahovanjem se dozdeva piscu nepotrebno, ker imata po njegovem mnenju oba pristopa podoben učinek. Zato ju lahko uporabljamo istočasno, saj tudi nekaterim ljudem pomenita eno in isto.⁷

Feeley in Simon sta l. 1990 razmišljala o tem, da postaja resničnost drugačna, če jo ljudje drugače zaznavajo (po Foucaultu). Tako je t. i. nova penologija prispevala nov besednjak, ki je menedžerski: razporeja delinkvente glede na stopnjo potrebnega nadzorovanja, dočim se je stara

⁶ Več o tem glej Vodopivec 1990.

⁷ Na sploh je Wilson znan po svojih represivnih predlogih. Po Gibbonsu je l. 1990 sprejel tezo, da je kriminaliteta gensko pogojena.

penologija ukvarjala s posameznikom in njegovo rehabilitacijo. Pomembna je postala predvsem družbena korist (in njena verjetnostna ocena), sodniki vidijo v storilcih predvsem predstavnike rizičnih skupin s sorodnimi znaki; pomembni so deleži kriminalitete. Ne gre toliko za odpravo kriminalitete kot za njeno omejitev na družbeno znosnost. Treba je oceniti družbeno tveganje. Pomen kazni je postal drugačen, predvsem naj bi storilce onesposobil za izvrševanje kaznivih dejanj (incapacitation). Prej so zaporne ustanove razločevali glede na vrste zapornikov, ki so potrebovali tako ali drugačno obravnavanje, sedaj jih razločujejo glede na vrsto potrebne zavarovanja. Raziskovalci se usposablajo predvsem za raziskovanje uspešnosti pravosodja, kar je **aktuarska logika**. Zapor je razumljen kot sredstvo za urejanje družbenih zadev in ne več kot ustanova, ki naj bi imela lastne cilje. Obstaja t. i. nevarni razred ljudi, problem je stalen in neizbežen.⁸

Tako je, po mnenju teh dveh piscev, t. i. »nova penologija« prispevala k pomembni rekonceptualizaciji penologije.

Diskusija med psihologi in sociologi

Istega leta je bila objavljena v ameriški reviji *Criminology* diskusija med psihologi in sociologi. Na podlagi preučevanja preteklih raziskav in lastnih ugotovitev psihologi zaupajo v tretman, zlasti če je prirejen potrebam različnih vrst delinkventov in upošteva tudi njihovo odzivnost. Zavzemajo se za nadaljevanje raziskovanj. Upirajo se prepričanju, da je le ustrahovanje učinkovito in da stigma ne pospešuje delinkventnosti. Sociologi pa očitajo psihologom, da še vedno verjamejo v prognoziranje bodočega vedenja ljudi, da se ukvarjajo tudi s tretmanom dosmrtnih zapornikov in da se ne zavzemajo za spreminjanje družbenih razmer.

Psiholog Ted Palmer⁹ je nato pregledal še rezultate zadnjih raziskovanj do l. 1991. Vedno več raziskovalcev se — po njegovi oceni — zavzema za razlikovanje programov glede na vrsto ljudi s katerimi imajo terapevti opravka. Ugotovljena je bila možnost omejiti povratek v nekaterih okoliščinah tudi pri tistih osebah, ki

⁸ Obstajajo npr. tudi predlogi, naj se tak obsojenec uporablja za procesuiranje toksičnih odpadkov.

⁹ Ted Palmer se je že leta 1975 kritično ozrl na Martinsonove prve »ugotovitve«.

niso bile ocenjene vnaprej kot tretmansko vodljive. Ni nobenega dvoma, da nekateri programi uspevajo. V zvezi z očitki, da so lahko nekateri programi etično sporni in moralno neupravičeni (npr. Peklenska pomaranča — Clokwork Orange) pa upa pisec, da je takih programov v sodobnosti vedno manj.

Končno je treba povedati, da so bile vse te analize napravljene kot posplošitve drugih raziskav in ne pojasnjujejo izraza »tretman« bolj podrobno. Tretman pa lahko pomeni zelo različne posege in načine dela z ljudmi. Pojem tretmana obsega namreč najmanj tele možnosti:

1. Kirurške posege (kastracijo, lobotomijo, psihokirurgijo z vstavljanjem elektrod v možganski predel).

2. Medikamentozno obravnavanje s kemičnimi sredstvi (zlasti pomirjevali) in averzivno terapijo proti zasvojenosti.

3. Psihoanalizo in procesno diagnostiko z individualno psihoterapijo (z velikim številom različnih psihoterapevtskih metod in tudi z uporabo hipnoze) ter grupno psihoterapijo;

4. Svetovanje — individualno in skupinsko.

5. Odnose me ljudmi, skratka vzdušje v nekem okolju — klimo in s tem v zvezi tudi vedenjske vzore.

Vprašanje je, kaj od tega je sporno, kaj lahko posega v integriteto človeka, v pravice in svobost človeka? Vsekakor posegi navedeni pod 1. do 3. »Svetovanje« in »Odnosi med ljudmi« pa so sestavni del našega vsakdanjika. Ti so seveda lahko bolj ali manj avtoritativni, lahko so tudi preračunani ali neposredni, lahko zapirajo ali odpirajo izrazne možnosti. Ne moremo pa jih načelno opredeliti kot sumljive ali nevarne. To je del komunikacij med ljudmi.

OBRAVNAVANJE STORILCEV KAZNIVIH DEJANJ V SLOVENIJI

Podrobnejša analiza razvoja prakse in idej o obravnavanju zapornikov na Slovenskem bi terjala posebno razpravo in več časa kot ga je na voljo. Zato se bomo tu omejili predvsem na bežen prerez razvoja idej o obravnavanju zapornikov pri nas.

Ideje gibanja za družbeno obrambo

Klinični delavci, zaposleni pri upravnih organih in univerzitetni raziskovalci so se v začetku petdesetih let z grozo zavedli, da je obravnavanje

nje političnih nasprotnikov in storilcev kaznivih dejanj v praksi pri nas izrazito nehumano in v opreki z vsemi idejami o boljši družbi, ki so narekovale preteklo revolucijo. Zato so se zavzeli za izločanje patološko represivnega osebja iz zaporskih institucij in so sprejemali glavne ideje gibanja za družbeno obrambo, znanega pod imenom *defence sociale*. To gibanje se je zavzemalo za humano obravnavanje vseh ljudi, ki so bili v kazenskem postopku in za uvajanje strokovne službe kliničnih delavcev tako v sam kazenski postopek kot v izvrševanje kazenskih sankcij. Iz tega časa ostaja veliko raziskav o ljudeh, ki so bili v kazenskem postopku ali so prestajali sankcije in tudi o motnjah, ki so jih neprimerni postopki pustili na njih. Iz tega časa izhajajo predlogi za širjenje diskrecijskih pooblastil sodiščem glede na obtožence, s katerimi imajo opravka, v dobri veri, da bodo zlasti pravniki začeli delovati nepristransko in pravično. K takemu prepričanju je prispevalo tudi spoznanje, da so odnosi med ljudmi preveč zapleteni, da bi jih bilo mogoče reševati samo z vnaprej določenimi obrazci, ki bi veljali za vse podobne primere. Takšna idejna usmeritev je zlasti v šestdesetih letih obvladovala mišljenje strokovnjakov pri nas.

Kritike totalnih ustanov

Medtem pa so se začele pojavljati kritike prakse v t. i. totalnih ustanovah, zlasti v psihiatričnih in nato tudi v kazenskih zavodih. Najprej so na to opozarjali novinarji, kasneje tudi nekateri psihiatri, dokler ni spoznanj o tem strnil in posplošil na institucionalno obravnavanje ljudi nasploh francoski filozof Michel Foucault. Te ideje je seveda utrjevala tudi literatura o življenju bivših internirancev ali v bolnišnicah, ali v taboriščih ali v kazenskih zavodih. Vse te kritike totalnih ustanov smo sprejemali zlasti sodelavci Katedre za kazensko pravo na Pravni fakulteti in na Inštitutu za kriminologijo v sedemdesetih letih kot zelo resna opozorila na to, da mora postati nameščanje t. i. ogrožujočih ljudi v totalne ustanove zadnje sredstvo družbenega odzivanja na njihovo neprijetno vedenje. To svoje videnje smo seveda posredovali tudi študentom prava in se verjetno sedaj odraža v njihovi pravosodni praksi.

Tako opazamo vse od prve polovice sedemdesetih let in že prej sicer veliko število obsojencev v Sloveniji (v primerjavi z drugimi republi-

kami v prejšnji Jugoslaviji), vendar stalno ni-
žanje števila obsojenih na zaporne kazni (indeks
1989 : 1973 = 68). Od tega je bilo izrečenih ne-
pogojnih zapornih kazni do enega leta v letu
1989 76 % in le 24 % daljših kazni.¹⁰ Tako izre-
čene kazni se še krajšajo s pogojnimi odpusti.
Zato ni presenetljivo, da je bilo konec l. 1991
v naših kazenskih zavodih: na Dobu 270 obso-
jencev (kar je le polovica populacije pred dvaj-
setimi leti); na Igu le 16 obsojenk (pred leti
okrog 40) in v prevzgojnem domu v Radečah
le 37 gojencev (pred leti okrog 60, pa tudi do
120).¹¹ Zato zaenkrat pri nas še ne moremo go-
voriti o strogi kaznovalni politiki.

Zavodsko vzdušje

V zvezi z obravnavanjem motečih ljudi tako
v institucijah kot na prostosti smo se v Slove-
niji najprej zavzeli za t. i. skupinsko delo in
sicer v šestdesetih letih.¹² Potem pa smo se na-
vdušili za t. i. antiavtoritarno delo z ljudmi po
vzoru A. S. Neilla.¹³ Njegova pripoved o delu
v Summerhillu v Angliji je služila za uvod v
eksperiment v vzgojnem zavodu Logatec v letih
1967—1971.¹⁴ Iz uvida v potek tega eksperimen-
ta in kasnejših izkušenj iz dela z zaporniki je
nastal t. i. socioterapevtski model v osemdesetih
letih¹⁵ in iz vseh teh ter dodatnih izkušenj t. i.
komunikacijski model l. 1991.¹⁶ Skupno vsem
tem »modelom« je to, da ne uporabljajo t. i. glo-
binskih psihoanalitičnih metod in ne gre za
psihoterapijo v pravem pomenu besede. Mislim,
da bi lahko rekli, da je bil cilj vseh teh posku-
sov predvsem spremeniti rigidno, brezosebno in
vojaško obravnavanje ljudi v institucijah v bolj
normalno človeško življenje, v katerem živi po-
leg delinkventov tudi osebje. Šlo je torej pred-
vsem za spreminjanje klime v zavodih. Skupin-
sko pogovarjanje je ostalo glavno komunikacij-
sko sredstvo, obogateno z reševanjem realnih
problemov ljudi v zavodu in v njihovem živ-
ljenjskem okolju izven zavoda. Zaupanje v mož-
no rehabilitacijo na rob potisnjene človeka je
ostalo, čeprav skrb za končno učinkovitost t. i.

tretmana ni bil edini cilj. Šlo je namreč tudi za
spoznanje, da je človek, potisnjen v odvzem pro-
stosti, lahko v hudi osebni stiski in potrebuje
oporo (support), lahko potrebuje pomoč v upi-
ranju osebni deteriorizaciji v zaporu. Poleg tega
— in ne nazadnje, je pomemben osebni lik ljudi,
ki opravljajo nadzorstveno vlogo po nalogu
države.

Razhajanja med psihologi in pravniki

Povedati je treba, da smo sodelavci Katedre
za kazenskoppravne znanosti in Inštituta za kri-
minologijo zelo resno sprejeli kritike izkorišča-
nja tretmana proti političnim upornikom in na-
silnega terpiranja drugih delinkventov, kritike,
ki so se razvile v skandinavskih državah, v levo
orientiranih smereh razmišljanja v Angliji in
ZDA, pa tudi v Jugoslaviji (npr. Čavoški). Nasi-
lje take prakse je bilo opisano v avtobiografijah
mnogih političnih disidentov, tudi pri nas. Zato
smo prispevali dopolnilo k čl. 33/4 KZ Slovenije
iz leta 1977, ki se glasi: »Ni dovoljeno uporab-
ljati prevzgojnih, medicinskih in psiholoških po-
stopkov, ki posegajo v obsojenčevo osebnost in
jih obsojenec izrecno zavrača.« Pri uresničevan-
ju takega stališča je prišlo tudi v Sloveniji do
razhajanj med psihologi in pravniki. Vendar da-
nes mislim, da je šlo prej za nesporazume o tem,
kaj pomeni posegati v obsojenčevo osebnost in
za različno razumevanje pojma »tretmana« pri
nas, kot za dejansko ogrožanje obsojenčeve in-
tegritete. Res pa je, da je bilo tedaj v naših
zaporih še nekaj političnih zapornikov in mla-
dih, ki so odklanjali vojaško obveznost.

Sproščanje in spreminjanje klime v kazen-
skih zavodih in domovih pa je slej ko prej še
vedno aktualno. In to je v sedanjih razmerah,
ko so zavodi le malo zasedeni, pri nas tudi mo-
goče. Že v času eksperimenta v Logatcu smo
bili prepričani, da nesmiselno urjenje, »dresi-
ranje« gojencev, kruta disciplina z drakonskimi
kaznimi in osamitvijo, prispevajo k večji agre-
sivnosti gojencev, k manipuliranju z vrstniki
in z osebjem ter k vojaški subkulturi. Zato smo
zapisali, da glavni namen eksperimenta ni pre-
vzgojni učinek, temveč predvsem ugotoviti, ali
je mogoče z bolj človeškim in uvidevnim voden-
jem zavodskega življenja dosegati najmanj
take rezultate kot dotlej (če ne boljših) in pri
tem ne bolj ogrožati civilnega okolja zavoda.
Poleg tega smo vedeli, da obstaja v prevzgoj-
nem zavodu v Radečah hierarhično organizirana

¹⁰ Glej Brinc.

¹¹ Podatke zbralo Ministrstvo za pravosodje.

¹² Zlasti M. Kobal in sodelavci Inštituta za kri-
minologijo pri pravni fakulteti.

¹³ Zlasti Vodopivec, Kobal po Rogersu.

¹⁴ Glej Vodopivec, Bergant, Kobal, Mlinarič, Ska-
berne, Skalar — 1974.

¹⁵ Mlinarič.

¹⁶ Petrovec.

subkultura gojencev, ki izziva medsebojno maltretiranje in izkoriščanje šibkejših gojencev s strani močnejših. Temu smo se skušali v Logatcu izogniti.

Glavna delovna metoda je bila skupinsko delo na vseh nivojih: med raziskovalci, med raziskovalci in vzgojitelji, med vzgojitelji, med vzgojitelji in gojenci in med samimi gojenci. Še vedno mislim, da je to doslej edini znani način dela v instituciji zaprtega tipa, ki lahko spreminja zavodsko klimo, vsaj deloma razbija subkulturno hierarhijo in v glavnem nikomur ne škoduje, ker pri nas ni (in zaradi osebja kakršno je sedaj, ne more biti) psihoanalitično orientiran. Seveda pa je tudi skupinsko delo v bistvu lahko manipulacija z ljudmi. Zato v totalnih institucijah vanj ne bi smeli vključevati niti tistih zapornikov, ki tega izrecno nočejo, niti tistih, ki nad drugimi zaporniki že itak izvajajo nasilje. Saj so nekateri raziskovalci ugotovili, kakor smo rekli, da jih to lahko utrjuje v njihovih manipulacijskih spretnostih. Od osebja so pri nas v tako delo vključeni psihologi in socialni delavci, kolikor jih je v zavodih, ter vzgojitelji.

Varovanje osebnostne integritete zapornikov

V zvezi z varovanjem osebnostne integritete zapornikov pri nas je treba povedati tole. Nobeden od zavodov nima stalno zaposlenega psihiatra. Kolikor ti prihajajo v zavode, prihajajo le občasno. Ob teh obiskih imajo preveč pacientov in se ukvarjajo z njimi predvsem na njihovo željo. Poleg tega se s psihoanalizo še na prostosti ne ukvarjajo, temveč posredujejo predvsem medikamentozno terapijo. V naših zavodih ni več političnih zapornikov in ne ljudi, ki odklanjajo orožje zaradi ugovora vesti. V kazenskih zavodih praviloma tudi ni zasvojenecv z drogami, razen kolikor se ne ukvarjajo tudi s preprodajo in izdelovanjem drog. Pač pa imamo zasvojenca z alkoholom. Zlasti v takih primerih bi lahko psihiater posredoval medikamente proti volji zapornika, kar pa glede na posledice takega načina terpiranja ni zelo verjetno. Medikamentozna terapija je v naših razmerah vprašljiva morda predvsem zaradi težnje po zniževanju agresivnosti nekaterih zapornikov v zavodu ali izven njega. Vendar to ni vprašanje, ki bi ga mogli reševati z zakonsko dikcijo in 4. odstavek 33. člena sedanjega KZ v tem smislu zadošča. To je etično vprašanje stroke, kadar je vpeta v življenje totalnih institucij nasploh (npr.

tudi psihiatričnih bolnišnic). V tem pogledu bi bilo treba v prihodnje premisliti s kakšnimi dopolnili naj bi izpopolnili etični kodeks zdravstvenih delavcev, glede na to, da nekateri od njihovih posegov sicer morda nikomur ne škodujejo, pomenijo pa v bistvu tako obvladovanje človeškega življenja, ki ne more biti nadzorovano od zunaj.

Glede psihologov je mogoče reči, da imamo v Sloveniji med njimi izredno malo usposobljenih psihoterapevtov, v kazenskih in vzgojnih domovih pa sploh ne. Kolikor so diplomirani psihologi, se ukvarjajo predvsem s testiranjem ali s skupinskim delom. Glede tega pa je trenutna situacija v treh zavodih takale:

V kazenskem zavodu na Igu je 16 obsojenk. Vse so obsojene zaradi kaznivih dejanj zoper premoženje v širšem pomenu besede. Presenetljiva in malo verjetna je v tem primeru informacija zavoda, da so med njimi le tri povratnice. Zaradi majhnega števila zapornic bi bilo mogoče individualno razmišljati, kako in kaj bodo delali z njimi zavodski delavci — po svoji vesti. Vse zapornice izhajajo iz najnižjega socialnega sloja.

V prevzgojnem domu v Radečah je 37 gojencev, od tega so verjetno le trije izrazito agresivni. Stari so od 14 do 23 let in jih je bilo 28 že v drugih zavodih. Najbrže jih je mogoče brez posebnih težav razporediti v skupine za skupinsko obravnavo.

KPD Dob ima edini bolj zapleteno situacijo. Tam je 270 zapornikov, med njimi je 138 povratnikov. Po vrstah kaznivih dejanj, zaradi katerih so obsojeni, so storilci:

	Število vseh	Od tega povratnikov
k. d. zoper premoženje	140	88
agresivnih k. d.	80	26
dejanj spolnega nasilja	34	20
k. d. v gospodarstvu	8	0
preprodaja drog	5	3
k. d. po KZ drugih republik	3	1

Starostni razpon je zelo velik (18—60 let) in velika je raznolikost nacionalne sestave glede na to, da ostajajo v naših zaporih tudi obsojenci, ki so po narodnosti iz drugih republik bivše Jugoslavije. Ena tretjina obsojenecv je torej drugih narodnosti in sicer:

— Romov	18
— Muslimanov (BiH?)	17
— Srbov in Črnogorcev	15
— Hrvatov	14
— Albancev	6
— drugih narodnosti	16 (po 1 ali 2 iz različnih narodnosti) ¹⁷

V prvih treh kategorijah storilcev po vrstah kaznivih dejanj je tudi precej alkoholomanov. Kako bo mogoče v tako heterogeni populaciji sestaviti primerne skupine ljudi za skupinsko obravnavanje je posebno vprašanje, če noče biti to delo gola formalnost (tudi zaradi tega, ker se ljudje med seboj ne bodo razumeli). Ne nazadnje je treba razmisliti tudi o tem, ali je sploh smotrno skupinsko delo s storilci nekaterih vrst dejanj, kakor npr. s preprodajalci drog ali s storilci gospodarskih kaznivih dejanj, če je to postal njihov stil življenja, kateremu se ne želijo odpovedati. Hočem reči, da sestavljanje skupin v takih zavodih ne more biti shematično in se srečuje z vse polno ovirami.

Socialno delo, zlasti povezovanje obsojenca z njegovim okoljem na prostosti, bi moralo biti možno vedno, kadar bi bilo potrebno in bi zapornik to želel. Socialni delavci pri nas niso posebej usposobljeni za klinično delo. Podobno je tudi z vzgojitelji v domovih in kazenskih zavodih. Tudi ti niso klinično usposobljeni.

Čutiti pa je nek drug problem. Če bi te vrste delavci hoteli uspešno delati z obsojenci na skupinski način ali individualno in uživati pri njih zaupanje, potem ne bi smeli sodelovati niti pri dovoljevanju izhodov ali dopustov izven zavoda, in najmanj pri priporočanju pogojnih odpustov.

¹⁷ Stanje v zavodih z dne 30. 12. 1991 je posredovalo Ministrstvo za pravosodje in upravo.

Taka vloga strokovnih delavcev namreč nujno povzroča špekulacije na strani zapornikov, sprenevedanje in hlinjeno vedenje. To pa je v sedanji praksi naših zavodov žal tista glavna naloga, ki jo sploh opravljajo.

Tako mislim, da v trenutnem položaju ni posebne nevarnosti, da bi osebje, kakršno je, posegalo v osebnostno integriteto sedanjih zapornikov. Seveda je odprto vprašanje kako bo v prihodnje. Najmanj, kar je mogoče pričakovati je, da se bo kmalu zvišalo število zapornikov, zlasti morda tudi iz sloja t. i. belega ovratnika, pa tudi iz drugih slojev. To bodo namreč terjali mediji in politiki, ker se bodo ljudje počutili preveč ogrožene od tistih, ki so v današnjih časih potisnjeni na družbeni rob in so prisiljeni živeti v družbeni anomiji. Takrat bo morala biti analiza situacije drugačna in jo bo pač treba narediti na novo. Vse te možnosti naj bi upošteval tudi novi kazenski zakon, ki ne bi smel ohromiti tega, kar že omogoča sedanji.

Če povzamem: mislim, da je treba sedaj, kljub pomislekom proti rehabilitacijskim možnostim, vključevati strokovno osebje tako v kazenske zavode ali prevzgojne domove kot v zapore in mu dati večja pooblastila za urejanje zavodske klime, kot jih ima. Če ne iz drugih razlogov, potem zaradi spreminjanja že zdavnaj zastarele vojaške atmosfere v teh zavodih. Saj ne gre samo za ugotavljanje učinkov (ti bi bili lahko največji in najcenejši z eliminacijo neprijetnih ljudi), ki jih je mogoče meriti le s stopnjo povratništva delinkventne populacije, temveč za nivo kulture nekega naroda, ki odseva tudi skozi lik osebja, ki dela v represivnem aparatu in v zapornih institucijah. S tem bi zaenkrat pristali tudi v okvirih novega realizma, ki pa žal skoraj ničesar ne pove o delu v zapornih institucijah (Mathiesen). Tudi ne bi presegli mej t. i. realitetne terapije.

LITERATURA

1. Andrews, D. A.; Zinger, I.; Hoge, D. R.; Bonta, J.; Gendreau, P.; Cullen, T. F. — contra — Lab, P. S.; Whitehead, T. J.: Does Correctional Treatment Work? *Criminology* 28 (1990) 3, s. 369—429.
2. Brinc, F.: Resocializacija obsojencev. *Penološki bilten* 8 (1990), s. 23—38.
3. Brinc, F.: Analiza kazenskih sankcij, ki jih izrekajo slovenska sodišča. V.: Vodopivec, K.: Javno mnenje in represija. Ljubljana, 1991, Institut za kriminologijo pri pravni fakulteti, s. 117—156.
4. Brown, D.: Returning to Sight. *Contemporary Australian Penalty, Social Justice* 16 (1989) 13.
5. Burton, H. W., Butts, A. J.: Intensive Supervision Programs for Juvenile Delinquents. *Crime and Delinquency* 35 (1990) 2, s. 238—256.
6. Council of Europe: *Prison Information Bulletin*, 1990, št. 15.
7. Christie, N.: *Limits to Pain*. Oxford Martin Robertson, 1982.
8. Čavoški, K.: Preliminarno poročilo o zlorabi psihiatrije v politične namene. *Nova revija* (1985) 41—42, s. 1263—1271.
9. Dijk, J. M. J.: Sanctions penales et processus de civilisation. *Criminologie, Geneve* 17 (1989) 3, s. 249—261.
10. Feeley M. M., Simon, J.: *The New Penology: Reformulating Penal Objectives and Implications for Penal Growth*. V: *Growth and its influence on correctional policy* 3. Conference. Berkeley 1990, 42 s.
11. Ferracuti, F., Piperno, A., Dinitz, S.: *Deterioramento mentale da detenzione*. 13. Quaderni deli' Ufficio Studi e Ricerche. Ministero di Grazia Giustizia, Roma 1976.
12. Gibbons, C. D.: »Outrageous« Proposals, for Crime Control in the 1990 s. *Crime and Delinquency*, 36 (1990) 2, s. 195—203.
13. Foucault, M.: *Nadzorovanje in kaznovanje*. Ljubljana, Delavska enotnost, 1984.
14. Gitchoff, G. T. — contra — Buikhuisen, W.: *Imprisonment in Holland*. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology* 33 (1989) 2, s. 151—159.
15. Greenberg, F. D.: *The Cost-Benefit Analysis of Imprisonment*. *Social Justice* 17 (1990) 4, s. 49.
16. *Kazenski zakon Slovenije*. Ljubljana, Uradni list 1977.
17. Kobal, M.: Eksperimentalno proučevanje osnovnih osebnostnih značilnosti povratnikov. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo* (1974) 30, s. 171—190.
18. Kobal, M.: *Kontroverzna uloga terapeuta u grupnom radu sa asocialnim maloletnicima*. V: *Grupna psihoterapija*. II. jugoslovenski psihoterapijski seminar. Mokrice 3.—5. VI. 1968. Zagreb. Sekcija za psihoterapiju Zbora liječnika Hrvatske i »Lek«. 1968, . 63—67.
19. Lea, J., Young, J.: *What is to be done about Law and Order?* London. Penguin Books England 1984.
20. Mair, G.: *What works — nothing or everything? Measuring the effectiveness of sentences*. *Research Bulletin* (1991).
21. Mathiesen Th.: *Prison on Trial*. London. Sage Publications, 1990.
22. Martinson, R.: *What works? — questions and answers about prison reform*. *The Public Interest* (1974) 35, s. 22—53.
23. Martinson, R.: *New Findings, New Views: A Note of Caution Regarding Sentencing Reform*. *Hofstra Law Review* 7 (1979) 2, s. 243—257.
24. Mc Mahon, M.: 'Net-Widening': Vagaries in the Use of a Concept. *British Journal of Criminology*, 30 (1990) 2, s. 121—149.
25. Morash, M., Rucker, L.: *A Critical Look at the Idea of Boot Camps as a Correctional Reform*. *Crime and Delinquency*, 36 (1990) 2, s. 204—222.
26. Neill, A. S.: *Theorie and Praxis der antiautoritären Erziehung — das Beispiel Summerhill*. Rowohlt Taschenbuch Verl., Reinbeck bei Hamburg 1969.
27. Palmer, T.: *Martinson Revisited*. *Journal of Research in Crime and Delinquency* 12 (1975) 2, s. 133—152.
28. Palmer, T.: *The Effectiveness of Intervention: Recent Trends and Current Issues*. *Crime and Delinquency*, 37 (1991) 3, s. 330—346.
29. Petrovec, D.: *Meje in možnosti tretmanskega modela*. Magistrska naloga. Ljubljana, PF 1991.
30. Rosenfeld, R., Kempf, K.: *The Scope and Purposes of Corrections: Exploring Alternative Responses to Crowding*. *Crime and Delinquency* 37 (1991) 4, s. 481—505.
31. Špadijer-Džinić, J.: *Zatvoreničko društvo*. Beograd. Institut za kriminološka i sociološka istraživanja 1973.
32. Ten, C. L.: *Crime, Guilt and Punishment*. A Philosophical Introduction, Oxford, Clarendon Press 1987.
33. Vodopivec, K.: *Nekatere pasti sodobne kriminologije*. Ljubljana, ZZR 1990, s. 341—356.
34. Vodopivec, K.; Bergant, M.; Kobal, M.; Mlinarič, F.; Skaberne, B.; Skalar, V.: *Eksperiment u Logatcu*. Beograd, Savez društava defektologa Jugoslavije, 1974.
35. Wilson, Q. J.: »What works?« revisited: new findings on criminal rehabilitation. *The Public Interest* No. 61, 1980, s. 3—17.

On the Role of Professionals in Correctional Institutions

Katja Vodopivec, S. J. D., Professor Emeritus, Dalmatinova 11, 61000 Ljubljana, Slovenia.

The first part of the paper presents the ideas which have developed since the Second World War in the western democracies about the treatment of prisoners.

The second part is concerned with the development of ideas and practice in Slovenia in the same period. Criminology as a special discipline was established in Slovenia in the '50s and '60s. At that time it adopted the ideas of the defence sociale movement together with its trust in the therapeutic potentials of professionals. It also accepted the critiques of total institutions appearing in the '60s. Such thinking had an impact on the teaching of criminal law subjects at the Faculty of Law. Lawyers in practice tried to avoid sentences of imprisonment as far as possible. In spite of the increasing rate of criminal offences, the number of prison sentences has been constantly weakening in Slovenia. The number of prisoners in institutions in 1991 was less than half the number twenty years ago. The number of political prisoners has also constantly decreased since the second half of the '70s. At present, there are no more such prisoners.

From the '70s onwards the theorists, professionals and practitioners have pleaded for a modification of the social climate in correctional insti-

tutions with the help of group work. A controversy between psychologists and lawyers arose in Slovenia as well in connection with treatment ideology. We think the reason was that treatment ideology had never been precisely defined. Individual and group counselling does not endanger the integrity of prisoners any more than it endangers that of people who are free, as long as it is not psychoanalytically oriented. In Slovenia, however, there are no psychoanalytically oriented experts in correctional institutions.

Group counselling desintegrates the hierarchy of the prison subculture and creates a more human atmosphere in institutions. The author decisively rejects methods of military training and harsh disciplining of offenders (e. g. in boot camps or elsewhere), because they do not serve any one: neither prisoners nor the staff nor the development of national culture.

Key words: correctional institutions, convicts, treatment, treatment ideology, punishment, implementation of penal sanctions, Slovenia, institutional climate, professional staff.

UDC 343.8/811 + 343.825 + 343.83